

УДК 631.115

ДЕМЧАК І.М., здобувач

НДІ «Укргропромпродуктивність»

СВИНОУС І.В., д-р екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В СУБ'ЄКТИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються проблеми трансформації особистих селянських господарств у суб'єкти підприємницької діяльності. Обґрунтовано закономірності розвитку особистих селянських господарств, на основі якого знаходиться розроблена стратегія "стійкості" – першочергове забезпечення продуктами харчування членів сільського домогосподарства, а також міських жителів, з якими члени ОСГ перебувають у родинних відносинах. Визначено основні причини, що не стимулюють до трансформування особистих селянських господарств у суб'єкти підприємницької діяльності в сфері агробізнесу, та запропоновані шляхи їх усунення, а також авторський підхід до вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: особисте селянське господарство, фермерське господарство, державна підтримка, самозабезпечення.

Постановка проблеми. Сучасне сільське господарство України розвивається в умовах багатоукладної економіки, в якій велику роль відіграє дрібнотоварний сектор. Водночас значне місце серед інших форм дрібного сільськогосподарського виробництва займають особисті селянські господарства (ОСГ) населення, які у зв'язку із кризовим станом в агропромисловому виробництві країни втратили характер підсобних у формуванні доходу сільського домогосподарства і стали одним з основних секторів сільськогосподарського виробництва.

Формування ринкових відносин значно вплинуло на діяльність ОСГ. Нині відбувається інтенсивний процес їх ринкової трансформації, посилюється товарний напрямок виробництва, їх функції наближаються до статусу і функцій фермерського господарства (ФГ). Тому ОСГ нині вже не можна розглядати тільки як дрібне сільськогосподарське виробництво, призначене для задоволення потреб членів домогосподарства у продуктах харчування. Важливим завданням є обґрунтування перспектив їх розвитку в аспекті можливостей їх трансформації у фермерські господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теперішніх реаліях в нашій країні вивченню цієї форми господарювання приділяли увагу вчені: Ю. Акчуріна, І. Баланюк, Г. Беккер, П. Березівський, О. Біттер, О. Дем'янчук, Т. Дудар, В. Збарський, Ф. Зінов'єв, А. Даниленко, О. Комліченко, Д. Крисанов, Г. Купалова, В. Липчук, Л. Липич, М. Малік, В. Месель-Веселяк, Л. Михайлова, С. Онисько, О. Онищенко, І. Прокопа, П. Саблук, Г. Черевко, Л. Шепотько, В. Шиян, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. Їхні роботи мають важливе значення і слугують підґрунтям сучасних економічних поглядів на проблеми розвитку та функціонування особистих селянських господарств.

Мета і завдання досліджень – здійснити оцінку передумов щодо трансформування особистих селянських господарств в підприємницькі структури агробізнесу та запропонувати авторський підхід до вирішення цієї проблеми.

Результати досліджень та їх обговорення. Незважаючи на істотну роль, яку ОСГ відіграють у нинішніх умовах в продовольчому забезпеченні, у вітчизняній статистиці відсутні чіткі економічні критерії віднесення до них господарств громадян. Так, у вітчизняних умовах нормативно-правові, а не економічні критерії дозволяють віднести господарство до тієї або іншої форми. Згідно із чинним законодавством, особисте селянське господарство – це форма підприємницької діяльності з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції [1, с. 56]. Водночас фермерське господарство здійснює підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи. Зазначимо, ФГ за своєю економічною природою мають товарний, підприємницький напрям діяльності, а особисті господарства населення – в основному споживчий. Ведення ОСГ являє собою додаткову зайнятість сільського населення.

Вважаємо за необхідне розглянути відмінності та подібність загальних принципів функціонування ФГ та ОСГ в нинішніх умовах. До основних відмінностей слід віднести: фермерські господарства, як правило, розташовані за межами сільських населених пунктів. Водночас особисті селянські господарства та їх земельні ділянки розташовані в межах сільських населених пунктів. Це пов'язано з тим, що фермерські господарства є, на відміну від ОСГ, більш високопродуктивними, їм необхідно мати більші площі земельних ресурсів, а це можна зробити лише на хуторах. До загальних рис ФГ та ОСГ можна віднести: сімейну ознаку, тобто сільськогосподарське виробництво ведеться силами членів домогосподарства; окрім того, виробнича ознака, оскільки головна функція фермерського і особистого селянських господарств – це виробництво сільськогосподарської продукції [2, с. 85].

За результатами опитування нами встановлено, що лише незначна частина селян (5,9%) хотіла б зробити ведення особистого господарства своїм основним заняттям. У разі втрати роботи лише 2,4% респондентів здатні зайнятися фермерством, 3,6% мають намір забезпечити проживання доходами від ведення ОСГ, а 4,6% – розширити сільськогосподарське виробництво та пропонувати вироблену продукцію на ринок.

Водночас приблизно п'ята частина опитаних жителів сільських населених пунктів впродовж кількох останніх років демонструє прагнення збільшити обсяги виробництва, що можна розглядати як додатковий резерв для розширення масштабів домашньої економіки. Так, за даними опитування сільського населення 2012 р., 26,4% жителів хотіли б збільшити кількість виробленої продукції в своєму підсобному господарстві (38,1% опитаних не хотіли б). А як найбільш прийнятних способів поліпшення свого добробуту поряд із пошуком додаткової роботи вказували на розширення особистого селянського господарства для споживання членами сільських домогосподарств (20,5%) та для продажу (17,9%). Опитування працюючого сільського населення, проведене у 2011 р. (обсяг вибірки 227 осіб), показав, що розширити своє ОСГ бажає п'ята частина села (18,4%), приблизно стільки ж (19,8%) хотіли б, але не мають такої можливості, 41,8% не мають бажання розширити власні підсобні господарства. Основною перешкодою розширення господарства більш ніж для половини працюючих селян (53,5%) є відсутність вільного часу. Для працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, досить складно поєднувати і без того високі навантаження на роботі з не менш важкою працею у власному господарстві. Так, більше половини жителів села (53,6%) у вільний від роботи у суспільному виробництві час зайняті на присадибній ділянці, ведуть домашнє господарство.

Серед інших факторів, що впливають на відсутність бажання або можливості збільшити обсяг особистого господарства, в ході проведених опитувань були названі відсутність грошових коштів і низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, неможливість сформувати кормову базу, відсутність надійного покупця, робочих рук і погане здоров'я [3, с. 124]. Для жителів традиційних сільських поселень більший вплив має такий чинник, як збільшення допомоги сільськогосподарських підприємств (3–8,1%).

На думку більшості науковців, зайнятість в особистих селянських господарствах, особливо у депресивних регіонах України, сформує основу для розвитку підприємства в певній місцевості, що в кінцевому результаті призведе до відродження розвитку сільського населеного пункту. Однак, як свідчить аналіз даних статистичної служби України, основна кількість осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах, сконцентрована в сільських населених пунктах із чисельністю понад 1000 чоловік (табл. 1).

Таблиця 1 – Групування працездатного населення, яке зайняте виключно в особистих селянських господарствах, за чисельністю жителів у сільських населених пунктах станом на 1 січня

	1991 р.		2001 р.		2005 р.		2014 р.	
	тис. чол.	у % до всього	тис. чол.	у % до всього	тис. чол.	у % до всього	тис. чол.	у % до всього
-199	6,9	3,15	107,4	5,02	156,1	5,92	207,59	8,75
200-299	6,5	2,97	91,6	4,28	129,0	4,89	108,66	4,58
300-499	14,1	6,44	195,0	9,12	292,1	11,08	255,74	10,78
500-999	38,5	17,59	508,1	23,75	698,0	26,47	643,39	27,12
1000-	152,9	69,85	1237,2	57,83	1362,0	51,65	1157,02	48,77
Всього	218,9	100,00	2139,3	100,00	2637,2	100,00	2372,40	100

Джерело: розрахунки автора.

Наведені розрахунки таблиці 1 показують, що упродовж 1991-2014 рр. спостерігається чітка тенденція до зростання як частки, так і кількості працездатних осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах. Для цієї категорії жителів сільських населених пунктів виробництво та реалізація сільськогосподарської продукції в ОСГ є чи не єдиним джерелом надходження грошових коштів та продуктів харчування до бюджету сільського домогосподарства, що відповідає стратегії «виживання» – методологічної основи функціонування особистих селянських господарств. Так, станом на 1 січня 2014 р. частка працездатного населення становить 74,5% від загальної кількості зайнятих тільки в особистих селянських господарствах, або 66% від загальної чисельності зайнятих, які проживають в сільській місцевості.

Результати проведених досліджень свідчать про те, що особисті селянські господарства внаслідок пропозиції незначних обсягів виробництва, розрізненості, відсутності технічних засобів не забезпечують переходу від натурального до дрібнотоварного виробництва. Отже, лише невелика частина селян веде стабільне дрібнотоварне господарство і вважає ОСГ додатковим джерелом грошових доходів. Більшість господарств орієнтовані в основному на споживання всередині домогосподарства, і одержані доходи розглядаються як джерело виживання у складній життєвій ситуації, додатковий ресурс для подолання матеріальних труднощів [4, с. 60]. Для такого господарства характерним є не орієнтація на здійснення товарного виробництва, а підтримання життєдіяльності домогосподарства, використання при цьому всіх доступних ресурсів, які роблять його незалежним від нестабільного зовнішнього економічного середовища, допомагають зберегти матеріальний і соціальний статус. Про те, що ОСГ може стати засобом виживання в разі погіршення добробуту, наприклад втрати роботи, невиплат або зниження зарплати, заявили більше половини опитаних жителів села (31,2% респондентів відповіли «так», 25,7% – «скоріше так»).

Наявність відповідних підприємницьких здібностей у власників ОСГ, на нашу думку, є основною ознакою, що поряд з іншими обставинами припускає, що для такого ОСГ можлива трансформація у ФГ. Важливим моментом у вивченні підприємницьких здібностей може стати складність їх кількісного виміру. Ми провели анкетування щодо оцінки підприємницьких здібностей власників ОСГ. Результати представлені в таблиці 2.

Таблиця 2 – Результати опитування власників ОСГ щодо оцінки їх підприємницьких здібностей

Групи по площі, 0.01 га	Всього опитано, чол.	Із них:		
		не мають необхідних якостей підприємця	володіють окремими якостями підприємця	володіють всіма необхідними якостями підприємця
до 10	53	32	21	–
11-20	104	35	45	24
Понад 20	49	10	14	25
Загальна кількість власників ОСГ	206	77	80	49

Джерело: розрахунки автора.

Наведені розрахунки табл. 2 показують, що нами було опитано 206 власників ОСГ, відбір яких проводився за загальноприйнятою методикою, що дозволила сформувати вибірку із різних господарств. Розмір земельної ділянки варіює від 10 до 40 і більше соток, поголів'я худоби від 5 до 15 і більше умовних голів. Зазначимо, що у відборі до вибірки враховувалися господарства, які реалізують продукцію на ринку.

Для оцінки підприємницьких здібностей власників ОСГ була запропонована анкета, яка включає 21 питання. За кожним питанням пропонувалося два варіанти відповіді: «так» або «ні». Оцінка підприємницьких здібностей проводилася за кількістю позитивних відповідей. Кожна позитивна відповідь дає один бал. Якщо власниками ОСГ у сумі набрано 16 або більше балів, вони оцінювалися як такі, що мають всі необхідні якості, щоб стати підприємцем; від 12 до 16 балів – шанси на успіх стати підприємцем не настільки очевидні; менше 12 балів – шанси домогтися успіху бути підприємцем невеликі.

За результатами опитування 77 осіб оцінювалися як такі, що не мають необхідних якостей підприємця, оскільки вони набрали менше 12 балів. Вони склали 37% загальної кількості опитуваних. Володіють деякими якостями підприємця (набрали від 12 до 16 балів) 80 осіб (або 39% загальної кількості опитуваних). І лише 49 осіб (або 24% загальної кількості опитуваних) за нашою оцінкою володіють усіма необхідними якостями підприємця.

Отже, в основній масі опитуваних власників ОСГ – 80 осіб, або 39%, шанси на успіх як підприємців не настільки очевидні. У 77 осіб, або 37% від загальної кількості опитуваних, шанси домогтися успіху як підприємців невеликі. І лише 49 осіб, чи 24% опитуваних власників ОСГ, володіють підприємницькими здібностями.

Аналізуючи відповіді власників різних груп ОСГ, зазначимо, що у групі з площею ділянки 10 соток основна маса респондентів набрала менше 12 балів. По двох інших групах основна маса респондентів набрала від 12 до 16 балів. Серед тих, хто набрали 16 і більше балів, – власники особистих селянських господарств із площею ділянки 11-20 і понад 20 соток. Їх частка від загальної кількості господарств склала відповідно 48 та 30%. Такі господарства реалізують понад 15% виробленої продукції. Саме ці ОСГ ми можемо розглядати як потенційні фермерські господарства.

На нашу думку, пошук шляхів формалізації сімейних фермерських господарств та імплементації їх у систему ринкового функціонування аграрного сектору слід продовжити. При цьому доцільно забезпечити реалізацію наступних рішень [5, с. 60].

По-перше, узаконити сімейне фермерське господарство як особливу форму господарювання на землі без набуття ним статусу юридичної особи чи фізичної особи-підприємця. Це положення слід закріпити у Цивільному кодексі та в інших чинних нормативно-правових актах. Підставою для такого підходу є пануюче у світовій господарській практиці ставлення до сімейного фермерства як до специфічної форми господарської діяльності, що є надзвичайно чутливою до зовнішнього регулюючого впливу. Сімейне фермерство загалом сприймається (і це потрібно законодавчо закріпити в Україні) як гарант продовольчого самозабезпечення країни, інструмент політики зайнятості сільського населення та економічна основа розвитку сільської місцевості, тому регламентація його діяльності має здійснюватися в особливому режимі без прив'язки до будь-яких видів підприємництва.

По-друге, перехід особистих селянських господарств до категорії сімейних фермерських господарств, які не є юридичними або фізичними особами-підприємцями, потребує передусім створення умов і мотивів добровільного набуття ними такого статусу. Це означає, що необхідно розробити і прийняти положення про спрощений порядок реєстрації, обліку і звітності СФГ; умови їх оподаткування; програму підтримки сімейного фермерства; закон про особливу систему соціального забезпечення осіб, зайнятих у сімейних фермерських господарствах. Зазначені нормативно-правові акти повинні розроблятися та вводитися у дію одночасно із законодавчим унормуванням створення і діяльності СФГ.

По-третє, узаконення та подальша інституціоналізація сімейних фермерських господарств має відбуватися у руслі впорядкування організаційної структури сільського господарства загалом. Проблеми фермерських господарств неможливо вирішити ізольовано, окремо від загального контексту структурних змін в аграрному секторі економіки. Положення про сімейне господарювання як одну з основ стабільного функціонування аграрного сектору повинно міститися в законодавчих актах, присвячених удосконаленню сучасної державної аграрної політики та узаконення існуючого аграрного устрою України. Такими законодавчими актами можуть бути, зокрема, Закон України «Про сільське господарство» або «Про сільськогосподарський (аграрний) устрій», якими вводились би у правове поле агрохолдинги, самостійно функціонуючі сільськогосподарські підприємства, сімейні ферми та споживчі селянські господарства.

Висновки. Потреба в такому унормовуванні зумовлена тим, що чинні законодавчі акти, які формально являють собою правову підставу для функціонування суб'єктів господарювання в аграрному секторі, вже не є достатнім підґрунтям для розв'язання ряду актуальних проблем його розвитку. У кінцевому підсумку це стало однією із причин порушення галузевих і продуктових диспропорцій. Отже, у ринкових умовах розвиток ОСГ буде обумовлювати їх трансформацію як форми господарювання. Якщо на початку аграрних реформ ці господарства сприяли вирішенню проблеми сільського безробіття, забезпечуючи зайнятість мешканців села, то зараз їх необхідно трансформувати у більш зрілі ринкові форми дрібнотоварного підприємництва, а також в умовах посилення кризових явищ це є способом самозабезпечення продовольством.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Прокопа І.В. Виробнича сфера села і сільське життєве середовище / І.В. Прокопа – К. : ІЕ НАН України, 2001.– 287с.
2. Полюбіна І.В. Личное подсобное хозяйство и государство: эволюция отношений / И.В. Полюбина // Финансы и кредит. – 2003. – № 5. – С. 80-87.
3. Пациорковский В.В. Сельская Россия: 1991–2001 гг. / В.В. Пациорковский – М. : Финансы и статистика, 2003. – 368 с.
4. Онищенко О. Господарства населення: підсумкові оцінки, прогнози / О. Онищенко // Економіка України. – 2003.– № 3.– С.59-68.
5. Збарський В.К. Тенденції розвитку особистих селянських господарств / В.К. Збарський, П.К. Канінський // Агроінком. – 2008. – №5-6. – С.56-61.

REFERENCES

1. Prokopa I.V. Vyrobyncha sfera sela i sil'ske zhyttjeve seredovyshhe / I.V. Prokopa – K. : IE NAN Ukrainy, 2001. – 287s.
2. Poljubina I.V. Lichnoe podsobnoe hozjajstvo i gosudarstvo: jevoljucija odnoshenij / I.V. Poljubina // Finansy i kredit. – 2003. – № 5. – S. 80-87.
3. Paciorkovskij V.V. Sel'skaja Rossija: 1991–2001 gg. / V.V. Paciorkovskij – M. : Finansy i statistika, 2003. – 368 s.
4. Onyshhenko O. Gospodarstva naselelnja: pidsumkovi ocinky, prognozy / O. Onyshhenko // Ekonomika Ukrainy. – 2003.– № 3.– S.59-68.
5. Zbars'kyj V.K. Tendencii' rozvytku osobystyh seljans'kyh gospodarstv / V.K. Zbars'kyj, P.K. Kanins'kyj // Agroinkom. – 2008. – №5-6. – S.56-61.

Организационно-экономические подходы к трансформации личных крестьянских хозяйств в субъекты предпринимательской деятельности

И.М. Демчак, И.В. Свиноус

В статье рассматриваются проблемы трансформации личных крестьянских хозяйств в субъекты предпринимательской деятельности. Обоснованы закономерности развития личных крестьянских хозяйств, на основе которых находится разработанная стратегия "устойчивости" – первоочередное обеспечение продуктами питания членов сельского домохозяйства, а также городских жителей, с которыми члены ЛСХ находятся в родственных отношениях. Определены основные причины, не стимулирующие трансформации личных крестьянских хозяйств в субъекты предпринимательской деятельности в сфере агробизнеса и предложены пути их устранения, а также авторский подход к решению этой проблемы.

Ключевые слова: личное крестьянское хозяйство, фермерское хозяйство, государственная поддержка, самообеспечение.

Надійшла 27.10.2014 р.